

СТРУКТУРА ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вікторія Валеріївна ГОРБУНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Стаття орієнтована на ознайомлення читачів з проблемою планування та проведення психосемантичних досліджень. Авторка пропонує деталізовану структуру досліджень, здійснених за допомогою психосемантичних методів, описує та пояснює дії дослідника на кожному з етапів роботи.

Постановка проблеми

Все більшої популярності набувають психосемантичні дослідження. Гнучкі за структурою, вони відкривають широкі можливості вивчення особливостей сприймання та інтерпретації людьми різних сфер життя і діяльності. Більшість публікацій на згадану тему представлені статтями у наукових виданнях, які не стільки розкривають структуру та закономірності побудови і проведення психосемантичного дослідження, скільки описують результати авторських досліджень. Звичайно, це є важливим і необхідним, однак не задовольняє потреб дослідників.

Мета дослідження.

Метою нашої роботи є розробка цілісної структури психосемантичного дослідження, виділення його основних етапів та окреслення дослідницьких завдань, що мають розв'язуватися на кожному з них.

Основний зміст роботи.

Плануючи емпіричні дослідження автор завжди орієнтується на ті форми та способи організації наукового знання (наукову парадигму), які є провідними в науці та адекватними досліджуваному явищу. Якщо предметом дослідження є ціннісно-сміслова, мотиваційна сфера особистості, особливості сприймання та інтерпретації

змістовий та структурний аналіз смислових компонентів свідомості, вивчення закономірностей їх розвитку: “До завдань психосемантики належить реконструкція індивідуальної системи значень, через призму якої відбувається сприймання суб’єктом світу, інших людей, самого себе, а також вивчення її генези, будови та функціонування. Психосемантика досліджує різні форми функціонування значень в індивідуальній свідомості (образи, символи, комунікативні і ритуальні дії, а також мовні поняття” [2; 9].

Структура психологічного дослідження має ряд обов’язкових етапів: постановка проблеми, її теоретичний аналіз, висунення дослідницьких гіпотез, планування та проведення дослідження, аналіз та інтерпретація отриманих даних, формулювання висновків. На кожному етапі дослідник має послідовно вирішити низку обов’язкових завдань. Пропуск одного з етапів або неправильне чи неповне вирішення поставлених на ньому завдань може спровокувати серйозні похибки у дослідженні і привести до невалідних і ненадійних висновків (Таблиця 1.).

Таблиця 1.

Етапи наукового дослідження

ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ	ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
I. Постановка наукової проблеми	<i>Окреслення чіткого кола актуальних питань – основи дослідження. Формулювання теми дослідження, визначення його об’єкта та предмета, формулювання мети та загальної гіпотези дослідження.</i>
II. Теоретичний аналіз проблеми	<i>Аналіз предметного поля дослідження, вивчення досліджень близьких за проблемою та методами, визначення методологічних засад дослідження, створення авторської моделі досліджуваного явища.</i>
III. Формулювання гіпотез	<i>Деталізація загальної гіпотези у конкретній системі наукових припущень – дослідницькій гіпотезі, конкретизація загальної мети дослідження у його завданнях.</i>
IV. Планування та проведення дослідження	<i>Розробка програми дослідження, вибір методів та технічних процедур, аналіз необхідних ресурсів, деонтологічний аналіз та безпосереднє проведення дослідження.</i>
V. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	<i>Якісний та кількісний аналіз результатів. Пояснення вивчених фактів та формулювання певних закономірностей існування досліджуваного явища.</i>

Спробуємо детальніше зупинитись на питаннях планування власне психосемантичних досліджень, коротко проілюструємо на прикладах ті етапи, які не мають вираженої специфіки та детально зупинимося на тих,

C. 171

які цього потребують.

Будь-яке дослідження починається з *постановки проблеми* – окреслення чіткого кола актуальних питань, основи наукового дослідження. На цьому етапі дослідник формулює тему дослідження, його об'єкт та предмет, визначається із загальною метою та гіпотезою.

Тема дослідження. *“Психосемантичне дослідження етнічних стереотипів в юнацькому віці”.*

Об'єкт дослідження: *становлення та розвиток етнічної свідомості у юнацькому віці*

Предмет дослідження: *стереотипи етнічної свідомості в юнацькому віці*

Мета дослідження. *Дослідити особливості стереотипізації міжжетнічного сприймання в юнацькому віці*

Загальна гіпотеза дослідження. *В основі етнічного самовизначення українських юнаків та юнок лежать позитивні за валентністю аутостереотипи.*

Теоретичний аналіз проблеми є обов'язковим і необхідним етапом наукового дослідження, який слідує безпосередньо за визначенням із проблемою роботи. Всебічний аналіз наукової літератури з проблеми забезпечує формування системного авторського погляду на явище, що вивчається. На цьому етапі науковець здійснює аналіз предметного поля дослідження, вивчає схожі роботи, визначається з методологічними засадами та формулює власну модель досліджуваного явища.

Аналіз предметного поля дослідження. *Аналіз літератури з таких питань: становлення етнічної свідомості (з детальним аналізом її розвитку в юнацькому віці); структура етнічної свідомості та одиниці її дослідження (місце етнічних стереотипів у структурі етнічної свідомості); особливості міжжетнічної перцепції (роль етнічних стереотипів у міжжетнічному*

сприйманні).

Аналіз близьких досліджень. Аналіз, систематизація та порівняння досліджень присвячених вивченню структури та змісту етнічної свідомості, механізмів виникнення етнічних стереотипів та формування етноцентризму тощо; акцент на дослідженнях проведених методом особистісних конструктів Дж. Келлі.

Визначення методологічних засад дослідження. Робота в межах психосемантичного підходу до аналізу психічних явищ передбачає розгляд робіт на відповідну тематику В.Ф. Петренко, О.Ю. Артемьєвої, О.Г. Шмелева; розгляд основних теоретичних положень про соціокультурну зумовленість вищих психічних функцій та знаковий характер свідомості, про зв'язок мови та свідомості (Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, О.Р. Лурія, О.О. Потєбня); аналіз положень про застосування суб'єктного підходу до вивчення психічних явищ (С.Л. Рубінштейн, К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Анан'єв,

С. 170

А.В. Брушлінський, Г.С. Костюк); знайомство з вченнями про ціннісно-смыслову будову свідомості (Б.С. Братусь, Д.О. Леонт'єв) тощо.

Створення авторської моделі досліджуваного явища. В основу теоретичної моделі нашого дослідження можна винести такі основні положення: стереотипи етнічної свідомості є її смисловими одиницями; в основі етнічного самовизначення українців лежить феномен слов'яноцентризму; продуктивним у вивченні етнічних стереотипів в юнацькому віці є метод особистісних конструктів Дж. Келлі.

На етапі формулювання дослідницьких гіпотез дослідник намагається по новому осмислити поставлену проблему. Ґрунтовний та глибокий теоретичний аналіз, проведений кроком раніше, дозволяє деталізувати загальну гіпотезу та сформулювати конкретну систему припущень (дослідницьку гіпотезу), які мають бути перевірені в ході роботи. Формулювання гіпотез вимагає і визначення завдань – покрокового плану наукового дослідження.

Дослідницька гіпотеза. В основі етнічного самовизначення українських юнаків та юнок лежить феномен слов'яноцентризму, близьке позитивне стереотипне оцінювання свого та інших слов'янських етносів, їх протиставлення іншим етнічним групам.

Завдання дослідження: 1)здійснити теоретичний аналіз проблеми становлення та розвитку етнічної свідомості; 2)розробити теоретичну модель стереотипізації міжетнічного сприймання у юнацькому віці; 3) сконструювати репертуарну та рангову решітки методу особистісних конструктів Дж. Келлі для дослідження стереотипів етнічної свідомості в

юнацькому віці; 4) вивчити особливості міжстатичного сприймання українських юнаків та юнок; 5) дослідити особливості слов'яноцентричних тенденцій в етнічному самовизначенні українських юнаків та юнок.

Планування та проведення дослідження є основною частиною роботи у плані її технічної сторони та часових витрат. На цьому етапі науковець обирає методи вивчення досліджуваного явища, розробляє технічні процедури, здійснює детальний аналіз ресурсів необхідних для проведення дослідження, деонтологічний аналіз та проводить дослідження.

Нагадаємо, що основною метою психосемантичного дослідження є реконструкція семантичних просторів – унаочнення змісту свідомості, представлення її значеннево-сислової структури у всьому розмаїтті можливих зв'язків. В.Ф. Петренко пропонує усю процедуру реконструкції семантичних просторів розбити на три послідовні етапи, на першому з яких необхідно виділити дослідницький матеріал (сислові параметри); на другому етапі обрати спосіб його математичного аналізу та побудувати семантичні простори; на третьому етапі проінтерпретувати виділені семантичні структури [3].

C. 173

Спробуємо чітко розмежувати цю процедуру за етапами наукового дослідження.

Плануючи дослідження науковець має визначитись із методом дослідження, тим інструментом, за допомогою якого він власне і отримає матеріал для подальшого аналізу. Як вже зазначалося, “психосемантичність” методу – це його можливість виділити певні сислові параметри свідомості, її своєрідний та неповторний зміст. І.В. Бліннікова та О.В. Сафуанова виділяють такі групи методів психосемантичного дослідження: прямі методи психосемантичних досліджень, методи непрямого дослідження семантики та методи в основі яких лежать нейрофізіологічні кореляти [4]. Прямими авторки називають методи, які дозволяють безпосередньо визначити значення або смисл того чи іншого слова, предмета, явища. Серед таких, вони виділяють методи асоціативного експерименту, класифікації, шкалювання, метод особистісних конструктів та метод семантичного диференціалу. Непряме

дослідження семантики, на думку дослідниць, виражається у вивченні окремих процесів та явищ, в основі функціонування яких лежать семантичні зв'язки. Так, в основі порівняння порогів відчуттів або суб'єктивної тривалості стимулів лежить особистісний смисл, те семантичне навантаження, яке вкладає людина. До методів непрямого дослідження також належать аналіз групування стимулів при їх пригадуванні (в основі групування – семантичні зв'язки), аналіз успішності пригадування матеріалу залежно від його семантичної обробки тощо. Прикладом методів із нейрофізіологічним спрямуванням є метод семантичного радикала, в якому критерієм семантичної близькості є перенос умовно-рефлекторних реакцій з одного об'єкта на інший.

Процитуємо В.Ф. Петренка, який описує основні психосемантичні методи та коротко характеризує дослідницький матеріал, що отримується при їх використанні: “В експериментальній семантиці для виділення семантичних зв'язків використовуються такі методики як асоціативний експеримент, де мірою семантичного зв'язку пари об'єктів є подібність дистрибуцій асоціацій; суб'єктивне шкалювання, де досліджувані вказують подібність кожної пари об'єктів за певною градуальною шкалою, зміст якої не заданий, тобто досліджуваний сам обирає підстави класифікації; семантичний диференціал, де мірою подібності об'єктів є подібність оцінок за біполярними градуальними шкалами, полюси яких задані прикметниками-антонімами; методика сортування, де семантична подібність пари об'єктів пропорційна кількості об'єднань їх у загальні класи при процедурі класифікації; умовно-рефлекторні методики, де семантичні зв'язки встановлюються на основі генералізації виробленого умовного рефлексу - його переносу з одного об'єкта на інший, з ним семантично зв'язаний та інші методики. Результатом першого етапу є побудова матриці подібності (відстаней) між об'єктами, що аналізуються...” [3; 28].

С. 174

Методом дослідження (виділення етнічних стереотипів) було обрано метод особистісних конструктів Дж. Келлі (репертуарна та рангова решітки).

Психосемантичні методи є дослідницькими за своїм характером, тобто на відміну від стандартизованих психодіагностичних методик передбачають детальну розробку дослідницької процедури, оригінальної в кожному конкретному випадку, з чим зв'язана ще одна особливість – відсутність стандартних інтерпретаційних характеристик та схем. Розробка дослідницької процедури, як способу збору матеріалу залежить від кількох факторів: дослідник має виділити об'єкти, семантичне навантаження яких буде досліджуватись, визначитись із способом пред'явлення цих об'єктів досліджуваним, а також самою технікою збору інформації (бланково, на диктофон, відеозбір тощо). При розробці процедури дослідження слід орієнтуватись на свої часові, інструментальні можливості та досвід дослідницької діяльності.

Розробка дослідницької процедури. Об'єктами міжетнічного сприймання є етнічні групи, саме вони були обрані у дослідженні як семантичні об'єкти і стали елементами решіток. Всього було виділено 10 етнічних груп, критеріями вибору яких стали контактність та поінформованість українських юнаків та юнок (українці, росіяни, білоруси, поляки, євреї, цигани, німці, японці, американці, кавказці).

Для виділення конструктів (параметрів міжетнічного оцінювання та порівняння) у репертуарних решітках використовувався метод триад. Конструкти рангової решітки (найуживаніші параметри міжетнічної оцінки – етнічні стереотипи) були виділені за допомогою частотного аналізу результатів репертуарних решіток.

Дослідження проводилось індивідуально з кожним учасником. Процедура дослідження поєднувала структуровану бесіду та заповнення бланків.

Аналіз ресурсів дослідження. Дослідник – Горбунова В.В.

Дослідження проводилось протягом 1998 – 2000 років у м. Житомирі та Житомирській області. Загальна вибірка складала 705 осіб юнацького віку (школярів загальноосвітніх шкіл та студентів вузів).

Дослідження проводилося на базі Житомирського обласного педагогічного ліцею; Житомирських загальноосвітніх шкіл №8, 20, 34; Житомирського державного університету.

Дослідницьке обладнання – бланки з репертуарними та ранговими решітками (за кількістю учасників); бланки із згодами на участь у дослідженні (один на клас чи групу); персональний комп'ютер; додаткове програмне забезпечення (програма Statistica).

Деонтологічний аналіз. Дослідження відповідає основним вимогам професійної етики (методологічно обґрунтоване, не містить шкідливих впливів), з учасниками укладаються згоди на участь у дослідженні.

C. 175

Після такого детального аналізу та планування нарешті можна вирушити “у поле” і провести безпосередню дослідницьку роботу – зібрати матеріал.

Аналіз результатів дослідження полягає у тому, що науковець намагається всебічно їх вивчити, співвіднести із метою та завданнями, гіпотезою дослідження. На цьому етапі дані аналізуються кількісно та якісно, здійснюється інтерпретація результатів, яка полягає у поясненні вивчених фактів, формулюванні закономірностей існування та динаміки досліджуваного явища.

Кількісний аналіз матеріалу визначають як сукупність процедур та методів опису і перетворення дослідницьких даних на основі використання математико-статистичного апарату. Повернемося до психосемантичного дослідження та власне процедури реконструкції семантичних просторів, другий етап якої (за В.Ф. Петренком) іде за попереднім збором інформації і включає “... математичну обробку вихідної матриці подібності з метою виділення тих універсумів, що лежать в її основі. В якості математичного апарату, як правило, використовують різновиди факторного аналізу, багатомірне шкалювання, кластерний аналіз. Етап математичної обробки не породжує нового змісту, а дозволяє представити вихідні дані в компактній, добре структурованій формі, зручній для аналізу і подальшої інтерпретації” [3; 28]. Згадані методи дають можливість графічного унаочнення змісту свідомості. Числові показники, що приписуються семантичним одиницям у ході шкалювання, оцінки, ранжування та інших процедур створюють своєрідний каркас, на основі якого дослідник має можливість математичного моделювання смислових взаємозв’язків.

Кількісний аналіз. Методом математичної обробки отриманих даних було обрано факторний аналіз (програма Statistica: метод головних компонент з подальшим Varimax-обертанням).

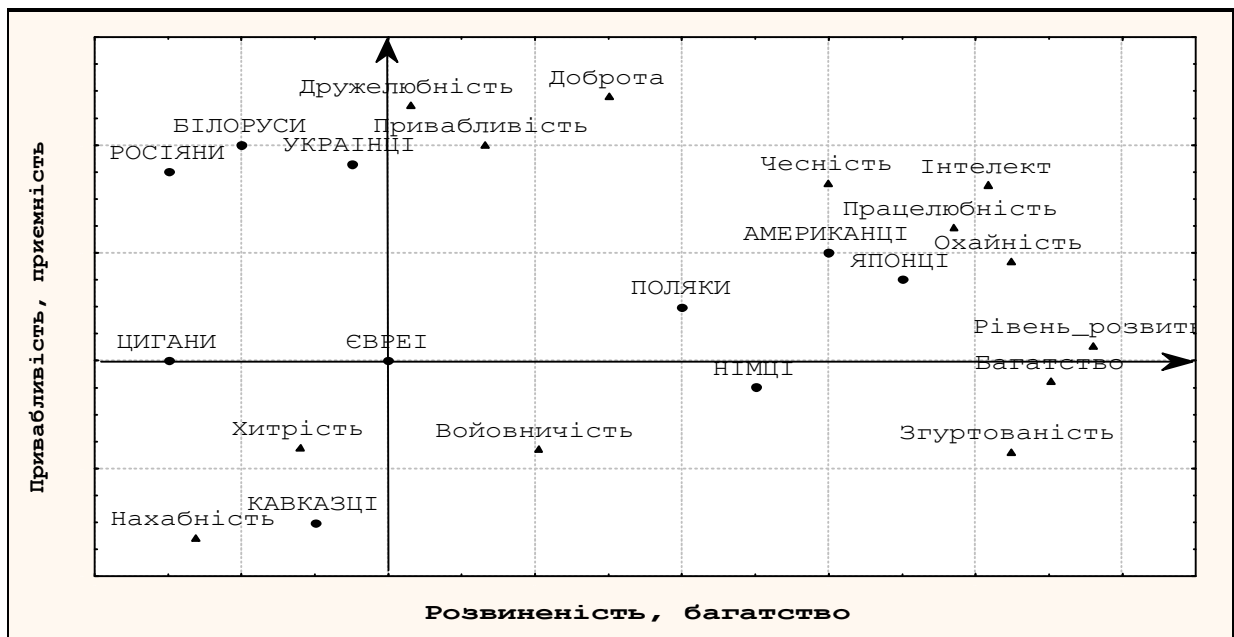

Рис. 2.1. Семантичний простір етнічної свідомості школярів та студентів

Опис першого фактору: до складу першого однополюсного фактору (вклад у загальну дисперсію – 52,78 %) увійшли такі конструкти: інтелект (0,82), рівень розвитку (0,96), працелюбність (0,77), згуртованість (0,85), багатство (0,90), охайність (0,86). Максимальні ранги з найвищими показниками зв'язку з фактором за цими конструктами, отримали євреї (0,77), американці (0,72), німці (0,97) та японці (1,72). Протилежні позиції за фактором обіймають білоруси (-0,98), кавказці (-1,4), цигани (-1,2).

Якісний аналіз та інтерпретація результатів передбачають їх опис і пояснення на основі теоретичних узагальнень, індивідуального досвіду, інтуїції, методів логічного висновку. В.Ф. Петренко зазначає, що третім етапом побудови семантичного простору є інтерпретація виділених смислових структур: “Інтерпретація виділених факторів (кластерів) здійснюється на основі пошуку смислових інваріантів, що поєднують

С. 176

об'єкти, згруповані в фактор або кластер. Для формулювання гіпотези про зміст факторів залучаються компетентні експерти (метод незалежних суддів), для полегшення інтерпретації у вихідний набір вводяться еталонні об'єкти тощо” [3; 28].

Якісний аналіз: Інтерпретація здійснювалась на основі змісту виділених факторів – параметрів міжетнічного сприймання.

Інтерпретація змісту першого фактору: Аналіз шкал, що утворюють фактор, дозволяє інтерпретувати його як Розвиненість, багатство. Розвиненими

сприймаються представники сильних, незалежних, багатих і економічно розвинених країн: американці, німці, японці та євреї. На протилежному полюсі фактора знаходяться етноси, які або не мають власної державності – цигани, або економічно та політично залежні від інших країн (Росії) – білоруси, кавказці. Елемент “українці” має незначну негативну вагу за фактором Розвиненість, багатство (- 0,33), що свідчить про віднесення до негативного імпліцитного полюсу фактору і сприймання власного етносу швидше як бідного та нерозвиненого, ніж навпаки.

На останньому етапі дослідження вчений співвідносить свої практичні здобутки з теоретичним знанням, формулює індуктивні узагальнення та дедуктивним шляхом розробляє максимально конкретні практичні рекомендації щодо тих аспектів предмету, які вивчалися ним безпосередньо.

Висновки дослідження.

Фактори, виділені в етнічній свідомості українських юнаків та юнок, демонструють чіткій поділ етнічних груп на близькі – далекі та приємні – неприємні. Близькими виявилися білоруси, росіяни, поляки, що при оцінюванні отримують близькі або ідентичні українцям бали. Як далекі сприймаються кавказці, німці, японці та американці.

Попри розповсюджені уявлення про крайній націоналізм українців при дослідженні етнічної свідомості українських старшокласників такого феномену не спостерігається, скоріше йдеться про слов'яноцентризм, що проявляється у близькому та подібному позитивному оцінюванні слов'янських етносів.

На перший погляд виділені поняття цілком вкладаються у класичні осгудівські фактори (“оцінка”, “сила”, “активність”), однак у результаті аналізу чітко виділяється фактор моральних якостей: доброта, хитрість, чесність, нахабність, працелюбність. Окрім цього, для старшокласників значимими виявилися конструкти “багатство” та “технічний розвиток”, які стали системоутворюючими щодо фактору “багатство – бідність”.

Висновки.

Структура психосемантичних досліджень має свою специфіку,

С. 177

зумовлену орієнтацією на вивчення змісту людської свідомості. Зокрема обов'язковими етапами роботи є збір семантичного матеріалу, кількісна обробка даних та математичне моделювання свідомості.

Оволодіння технікою психосемантичного дослідження є здебільшого справою досвіду, свідчення цього – успіхи студентів соціально-психологічного

факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, що вивчають курс “Основи психосемантики”. Умовою складання іспиту з курсу є самостійне планування та проведення психосемантичних досліджень. Кожен студент під керівництвом викладача обирає тему, методи збору та аналізу семантичного матеріалу, розробляє схему дослідження та намагається проінтерпретувати отримані дані. Звичайно, результати бувають різними, однак особистий досвід дослідницької роботи студентів дозволяє сподіватись, що подальше вивчення людської природи не обмежуватиметься механічною психодіагностикою.

1. Горбунова В.В. *Экспериментальная психология в схемах и таблицах: Учебное пособие.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 184 с.
2. Петренко В.Ф. *Основи психосемантики.* – 2-е изд. Доп. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.
3. Петренко В.Ф. *Экспериментальная психосемантика: исследования индивидуального сознания // Вопросы психологии.* – 1982. – №5. – С. 23-35.
4. *Психология XXI века: Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Дружинина.* – М.: ПЕРСЭ, 2003. – 863 с.